

Д.Р. Дем'яненко

ЗГАДКИ ПРО ЧЕРНІГІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIII – СЕРЕДИНИ XIV СТ. ЗА ПИСЕМНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ

Автор аналізує малочисельні писемні згадки про Чернігів другої половини XIII – середини XIV ст., знаходячи в них підтвердження продовження існування міста в цей час.

Ключові слова: писемні згадки, Чернігів, післямонгольська доба.

Події середини XIII ст. стали трагічним періодом для всієї Русі. Поява монголів на теренах Східної Європи спричинила не лише величезні матеріальні та людські втрати. З їх приходом особливого прискорення набув розпад давньоруської феодальної держави, розпочавши дещо згодом формування модерних східнослов'янських націй. Такі зміни на глобальному рівні не могли не проявитись на регіональному рівні. Цей час є надзвичайно важливим етапом в історії Чернігово-Сіверщини, яким завершився розквіт Чернігова, а роль лідера в регіоні поступово перебрав на себе лісовий Брянськ, проте, також ненадовго.

Як вже зазначалось вище, Чернігів з часом втратив свій колишній статус після штурму міста ханом Менгу, що відбувся в жовтні 1239 р., і князівський стіл було перенесено до Брянська, який, як вважається, через своє розташування потерпів від монгольських нападів значно менше. Безумовно, така подія свідчить про значні демографічні втрати центральних районів Чернігівського князівства, що підтверджується також археологічними даними. З іншого боку, ряд фактів, що містяться в писемних джерелах цього періоду (передусім в літописах), заперечують думку про повне запустіння Чернігова в кінці XIII – XIV ст.

Безумовно, чи не найбільше згадок за період, що розглядається, відноситься до самого його початку і стосується подій навколо Михайла Всеволодовича. Серед них найвідомішим епізодом є його загибель в Орді, що знайшла своє відображення в «Сказанні про вбивство в Орді князя Михайла Чернігівського та його боярина Федора», яке, в свою чергу, в тому чи іншому вигляді увійшло до багатьох давньоруських літописних зводів.

Оскільки ця тема є достатньо висвітленою в історіографії, автор вирішив приділити увагу згадкам про сам Чернігів, що відносяться до періоду від вищезгаданих подій до включення центральних районів Чернігово-Сіверщини до складу Великого князівства Литовського.

Однією з перших є згадка під 1258 р. в Іпатівському літописі щодо розорення Чернігівської землі воеводою литовського князя Міндовга Хвалом [4, стб. 840]. Ця подія була мало цікавою для

автора Галицько-Волинського літопису, тож згадка носить побічний характер і не дає більш детальної інформації. Таким чином, ми нічого не знаємо про масштаби спустошення. Тим не менш, відзначимо, що після осіннього 1239 р. походу монголів це друга навала на Чернігівське князівство, розмах якої не міг залишитись непомітним навіть в Галицько-Волинській Русі.

Вже 1261 р. волинський князь Василько Романович справляє весілля своєї доньки Ольги та чернігівського князя Андрія Всеволодовича, на якому, окрім інших князів та бояр, гуляв і сам Данило Галицький з синами [4, стб. 848].

Наступник Василька Володимир у своє княжіння (1272 – 1289 рр.) подарував чернігівському Спаському собору багато оздоблене Євангеліє, срібний оклад якого був прикрашений емальми та перлинами з образом Спаса, при чому на той момент собор мав статус кафедрального [4, стб. 926].

Видається цілком очевидним, що через 22 роки після штурму монголами Чернігів лишається, по-перше, привабливим для литовських завойовників; по-друге, важливим політичним центром, чий князі продовжують відігравати важливу роль, з якими родичаються представники однієї з найпотужніших сил тяжіння на Русі періоду монгольського завоювання; по-третє, релігійним центром, місцем перебування єпископа. З іншого боку, походження всіх цих згадок з Галицько-Волинського літопису свідчить про цікавість тамтешніх правителів до Чернігова, його важливість для них.

З цієї точки зору цікавою є інформація, що міститься в Любецькому Синодику – помнику чернігівських князів. Ця пам'ятка повідомляє нам кількість населення власне Чернігівського князівства в самому кінці XIII ст.: чернігівський князь Олег Романович по своїй смерті «залишив дванадцять тем людей» [1, 202] – чималу кількість, як на той час.

В кінці XIII – на початку XIV ст. Чернігів таки «випадає» з поля зору давньоруських літописців. Пов'язано це зі спробою чернігівських князів перенести столицю до Брянська та невдалим суперництвом за це місто зі Смоленськом.

Під 1331 р. Чернігів знову згадується в літописі. Новгородський літописець занотував події, пов'язані з висвяченням новгородського архієпископа Василя митрополитом Феогностом у Володимирі-Волинському, що супроводжувалось конфліктом зі ставлеником Гедиміна Арсенієм, який виборював права на самостійну псковську єпархію. Повертаючись додому, Василь був несподівано заскочений «подъ градомъ Чьрниговъ» загоном із п'ятдесяти чоловік на чолі з монгольським баскаком та князем Федором Київським [5, стб. 205]. Згадка, безперечно, носить побічний характер, однак для нас важливим є те, що шлях з Південно-Західної

до Північної Русі на початку XIV ст. проходив саме через Чернігів, який, за текстом, в цей час, як і раніше, мав статус міста.

Митрополит московський та Коломенський Макарій (Булгаков), автор такої ґрунтовної праці, як «Історія російської церкви», в додатках до книги третьої цього дослідження наводить список відомих йому за документами з архіву Синоду єпископів чернігівських та брянських, які жили в XIV – на початку XV ст. Список цей складається всього з п'яти імен: Павло (рукопокладений в квітні 1332 р.), Іоан (рукопокладений 19 вересня 1335 р.; згадується в 1345 р.), Нафанаїл (згадується після 1356 р.), Григорій (згадується в 1377 р.), Ісаакій (перебував на цій посаді в 1389-1415 рр.) [2, 648]. Безумовно, цей перелік не можна сприймати як доказ повернення після відомих подій кінця XIII – початку XIV ст. єпископської кафедри до Чернігова в першій половині XIV ст. Недарма ж і назва зберігається подвійна. Однак, це щонайменше свідчить про важливість Чернігова як релігійного центру навіть в час його беззаперечного занепаду.

Особливу увагу привертає згадка Чернігова в Никонівському літописі під 1352 р. в контексті опису перебігу епідемії чуми на Русі, яка потрапила сюди через Псков: «Того же лета бысть моръ силенъ зело въ Смоленске, и въ Кіеве, и въ Чернигове и въ Суждале, и во всей земле Русстей смерть люта, и напрасна, и скоро» [5, 224]. Чернігів тут поставлено в один ряд з одними із найбільших міст Русі. При чому Суздаль та Київ, як і Чернігів, пережили штурми монголами, однак остаточно не втратили ані свого міського статусу, ані ролі в політичному та релігійному житті Русі. Цей факт досить впевнено свідчить про значення Чернігова в середині XIV ст.

Невелику кількість свідчень кінця XIII – першої половини XIV ст. про Чернігівщину, яка, на думку А.Н. Наснова, зайвий раз підтверджує зміну Черніговом свого колишнього статусу [3, 28], можна пояснити втратою власне чернігівського літописання через буремні події, що відбувались тут у XIII – XVI ст. (і навіть пізніше), та перенесенням центрів літописання до Південно-Західної та Північно-Східної Русі. Однак, навіть наявна невелика кількість повідомлень за своїм змістом дозволяють говорити про неперервність існування Чернігова у найскладніший для його історії період.

Посилання

1. Зотов Р.В. О черниговских князьях по Любецкому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время / Р.В. Зотов. – СПб., 1893. – 375 с.
2. Макарій (Булгаков). История русской церкви / Макарій (Булгаков). – М., 1995. – Кн. 3. – 668 с.
3. Насонов А.Н. Монголы и Русь (история татарской политики на Руси) / А.Н. Насонов. – М. – Л., 1940. – 178 с.
4. ПСРЛ. – СПб., 1908. – Т. II. – 638 с.
5. ПСРЛ. – СПб., 1885. – Т. X. – 244 с.

Демьяненко Д.Р. Упоминания о Чернигове второй половины XIII – середины XIV ст. по письменным источникам

Автор анализирует малочисленные письменные упоминания о Чернигове второй половины XIII – середины XIV ст., находя в них подтверждения продолжения существования города в это время.

Ключевые слова: письменные упоминания, Чернигов, послемонгольское время.

Demianenko D.R. The mentions about Chernihiv in the second half of the XIII – middle of the XIV centuries in written sources

The author analyzes the few written mentions about Chernihiv during the second half of XIII – middle of XIV centuries, finding the confirmation of the existence continuation of the city at this time.

Key words: written sources, Chernihiv, postmongol period.

21.03.2012 р.

УДК 393:257.2:94(477)

Р.М. Луценко

СВІТ ЖИВИХ – СВІТ МЕРТВИХ (ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТА КОНТАКТИ)

Статтю присвячено проблемі взаємозв'язку та контактів світу мертвих та світу живих в язичництві східних слов'ян. Слов'яни вірили у продовження життя після смерті та взаємозв'язок живих і мертвих. З цієї віри постав культ предків та страх небезпечних мерців (русалки, упири, і т. д). Це породило систему обрядів, які шанувували та задовбрювали померлих.

Ключові слова: язичництво слов'ян, світ живих, світ мертвих, культ предків, упир.

До проблеми взаємозв'язків та взаємовпливів світу живих та світу мертвих у слов'янському язичництві у своїх роботах зверталось багато істориків, етнографів, фольклористів (Д.К. Зеленін [6; 7], Іларіон (Огієнко) [8], Б.О. Рибаків [15; 16], В.Я. Пропп [14], А.К. Бабурін [1], Н.М. Венецька [3], М.М. Козлов [10] та інші).

В уявленні слов'ян-язичників світ живих і світ мертвих мали міцний взаємозв'язок та взаємовплив. Живі залежали від мертвих, мертві від живих, і цей зв'язок постійно підтримувався. Кордони між світами були розмиті, існувало велика кількість контактних зон. Представники різних світів могли досить вільно перетинати ці кордони. Так, мерці приходили до живих, а живі могли потрапити у потойбіччя. Це було обумовлено вірою у потойбічне життя. Вважалося, що смерть, це лише перехід людини з одного світу до іншого. Потойбічний світ нічим не відрізнявся від реального, а небіжчики, переступивши поріг смерті, продовжували своє «життя» без суттєвих відмінностей від земного. Зберігалася й соціальна ієрархія з усіма її елементами: суспільний ранг, його зовнішні прояви, супровідні деталі побуту, одяг, оточення, розміри нового помешкання і т. д [13, 23-24].